

ECONOMISC

ЕКОНОМІКА

УДК 338.439.5:639.2

МЕХАНІЗМ ВІЛЬНОГО РИНКУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОПАНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ НАД СУСПІЛЬСТВОМ ТА ІНСТИТУТАМИ ДЕРЖАВИ

**Богдан Андрушків¹; Віктор Грушко²; Лілія Мельник¹;
Роман Шерстюк¹**

¹*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
Тернопіль, Україна*

²*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна*

Резюме. Здійснено критичний аналіз негативних наслідків орієнтації на вільний ринок як ключового механізму організації та регуляції економіки, як інструмента, який сам по собі здатний задовольняти увесь спектр суспільних потреб, що включає розвиток науково-технічного прогресу, модернізацію економіки, соціальну справедливість, ефективне використання природно-ресурсного потенціалу, збереження навколишнього природного середовища, відтворення робочої сили та забезпечення вирішення інших гострих соціально-економічних проблем. Розкрито механізм дезорієнтації учасників економічної взаємодії через нав'язування суспільству ідеї лібералізації економіки, за яким приховується технологія проведення економічних війн наймогутнішими суб'єктами економічних змагань з метою завоювання ринків, активів чи інших ресурсів, що сприяє наростанню у суспільстві соціальних контрастів, а також концентрації грошей і влади у все вужчого кола учасників економічних змагань. Встановлено, що цілі й стратегії учасників економічних змагань вступають у суперечність з інтересами соціуму, оскільки засоби реалізації ними своїх прагнень підпорядковані закону збереження енергії, але не нормам суспільної моралі чи навіть існуючим законам, якщо не існує дієвих механізмів примусу. Досліджено надважливу роль, яку відіграють інститути держави у процесі організації суб'єктів економічної діяльності задля досягнення суспільно значущих цілей і реалізації важливих для соціуму стратегій. Обґрунтовано важливість суб'єктності держави у процесі функціонування та розвитку економіки. Проведено аналіз досягнення позитивних результатів в економіці завдяки цілеспрямованій і системній роботі державних інститутів у країнах, які досягли успіхів у забезпеченні стабільного розвитку, зниження соціальних контрастів, революційних перетворень у власному господарському комплексі, шляхом ефективної організації інноваційного процесу у своїх країнах.

Ключові слова: ринок, особистий інтерес, ліберальна економіка, економічні війни, соціальні контрасти, інститути.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.06.005

Отримано 01.11.2021

FREE MARKET MECHANISM AS A TOOL OF ECONOMIC AUTHORITY IN OVERCOMING SOCIETY AND STATE INSTITUTIONS

Bohdan Andrushkiv¹; Viktor Grushko²; Melnyk Liliya¹; Roman Sherstiuk¹

¹Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil Ukraine

²Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Ternopil, Ukraine

Summary. *The paper critically analyzes the negative consequences of free market orientation, as a key mechanism for organizing and regulating the economy, as a tool which by itself can meet the full range of social needs, including the development of scientific and technological progress, economic modernization, social justice, effective use of natural resource potential, preservation of natural environment, reproduction of labor force and ensuring the solution of other acute socio-economic problems. The mechanism of disorientation of economic interaction participants through imposing on society the ideas of economy liberalization is revealed. This mechanism keeps out of sight the technology of carrying out economic wars by the most powerful subjects of economic competitions for the purpose of conquest of the markets, actives or other resources contributing to the growth of social contrasts in society, as well as the concentration of money and power in the growing circle of participants in economic competition. It is determined that the goals and strategies of economic competitors are in conflict with the interests of society, because the means of realization of their aspirations are subjected to the law of energy conservation, but not to public morality or even existing laws, if there are no effective coercive mechanisms. The crucial role played by state institutions in the process of organizing economic entities in order to achieve socially significant goals and implement important strategies for society are investigated. The importance of the subjectivity of the state in the process of functioning and development of the economy is substantiated. The analysis of achieving positive results in the economy due to purposeful and systematic work of state institutions in the countries that have succeeded in ensuring stable development, reducing social contrasts, revolutionary transformations in their own economic complex, relying on effective organization of innovation in their countries is carried out.*

Key words: market, personal interest, liberal economy, economic wars, social contrasts, institutions.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.06.005

Received 01.11.2021

Постановка проблеми. Ринковий капіталізм, отримавши перемогу над командною соціалістичною економікою кілька десятиліть тому, набув своєрідного імунітету від критики на свою адресу, у результаті чого в суспільній свідомості сформувалося переконання безальтернативності посилення впливу саморегулюючих властивостей ринку за рахунок поглиблення лібералізації та усунення держави від здійснення регулювання процесів у господарському комплексі та способів реалізації своїх інтересів окремими суб'єктами економічної діяльності. Через невиправдану довіру до саморегулюючих властивостей ринку в національній економіці за останній час розгорнувся процес нагромадження низки негативних тенденцій, які вже на сьогодні стали причиною наростання соціальних контрастів, руйнування навколишнього природного середовища, відсутності модернізаційних процесів у господарстві країни і т.д. Як наслідок, опора виключно на ринковий механізм у перспективі несе загрозу для держави опинитися на узбіччі передових націй, які здійснюють системну роботу щодо переведення власного виробництва на рівень шостого технологічного укладу, що загрожуватиме масовим банкрутством підприємствам, господарствам та цілим країнам, які продовжуватимуть базувати власне виробництво на попередніх укладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до вивчення ефективності ринку як інструменту саморегулювання економіки сформувався спочатку на Заході,

проте у вітчизняній науці до останнього часу дослідженню цього питання не приділялося достатньо уваги, оскільки суспільство з великими труднощами долало спадщину соціалістичного минулого, у період якого нагромадилося надто багато проблем, зумовлених тотальним одержавленням і зарегульованістю усіх процесів у народному господарстві країни. Параліч приватної ініціативи в нових економічних умовах, успадкованої від епохи домінування держави в усіх сферах життєдіяльності суспільства, потребував створення умов та сприятливої атмосфери в економіці для заохочення й радикального підвищення економічної активності серед якнайширшого кола людей. Вочевидь, саме тому ринкові відносини та їх максимальну лібералізацію почали розглядати як панацею від негативів командної економіки. Проте з часу проведення в країні масштабної декомунізації дилема «риннок чи одержавлена економіка» вже перестала нести у собі політичний підтекст, що відкрило можливість більш тверезого аналізу результатів ринкових перетворень у країні за останній час. З'явилася можливість ширшого ознайомлення з працями зарубіжних учених, стали з'являтися праці незаангажованих вітчизняних учених з цієї тематики. Зокрема, серед зарубіжних науковців можна відзначити внесок таких вчених, як канадців Джона Кеннета Гелбрейта і Олега Гаврилишина, іспанця Мануеля Кастельса, росіянина Валентина Катасонова, британця Ніла Фергюсона, американців Ноама Хомського і Джозефа Стігліца, китайця Джастіна Іфу Ліна, південнокорейця Ха-Джун Чанга, турка Дені Родрика та ін. Серед вітчизняних дослідженню цих проблем присвячували свої праці Валерій Геєць, Вікторія Небрат, Богдан Андрушків, Богдан Данилишин, Іван Малий та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на те, що у вітчизняній науці на сьогодні активізувалося дослідження питання необхідності підвищення ролі держави в організації та регуляції економіки, в економічній науці продовжує домінувати значною мірою механістичний підхід, в якому зосереджується увага на методах, інструментах здійснення впливу політичних інститутів суспільства на економіку. При цьому випадає з поля зору дослідників панування у розвитку економічних процесів інтересів конкретних суб'єктів над об'єктивними закономірностями, а разом з цим ігнорується вивчення смислового аспекту в розвитку існуючих тенденцій в економіці, з'ясування стратегічних цілей найвпливовіших учасників економічних змагань і наскільки вони корисні чи небезпечні для суспільства в цілому. Як наслідок, не суспільство через державний механізм формує порядок денний для економіки, а інші суб'єкти, яким вдається маніпулювати ними, певними засобами підпорядковувати дії інститутів держави у напрямку реалізації чужих і шкідливих для соціуму інтересів.

Мета дослідження полягає у визначенні реальних рушійних сил ринкової економіки, які приховуються за об'єктивними закономірностями, від яких вирішальним чином залежить техніко-технологічний прогрес і модернізація господарського комплексу, справедливий розподіл вироблених благ і збереження природно-ресурсного потенціалу, а також розкриття ролі економічних цілей і стратегій учасників економічної взаємодії у формуванні соціально-економічної дійсності.

Виклад основного матеріалу. Ще у середині XIX ст. в економічно найбільш розвинених країнах того часу почали звертати увагу, що «невидима рука ринку», яку описав шотландський економіст Адам Сміт, дає суспільству зовсім не ті результати, які воно від неї очікує. Така панівна на сьогодні суспільна опінія, у свою чергу, значною мірою формувалася під впливом висновків цього британського вченого та його однодумців. Вже тоді все більшій кількості дослідників ставало очевидним, що ринковий механізм не лише не забезпечує вирішення значної кількості гострих суспільних проблем, таких, як, наприклад, ефективне використання природних ресурсів, збереження навколишнього природного середовища, соціального захисту тих, хто його потребує,

забезпечення нормального відтворення населення, соціальної справедливості і т.д., але й фактично виявляє ознаки першопричини появи і розвитку цілого комплексу негативних тенденцій в економіці й соціальній сфері.

Як виявилось, учасники ринкової взаємодії реалізують свої інтереси у невідповідності з твердженнями прихильників «невидимої руки ринку» як ідеального механізму регулювання економікою, організації її функціонування, забезпечення її розвитку, справедливого розподілу вироблених благ тощо.

Процеси, які в реальності розвиваються у ринковій економіці, мають іншу логіку, ніж у цьому переконує пропаганда вільної ринкової економіки. На практиці, на відміну від теоретичних узагальнень, учасники ринкової взаємодії зовсім не керуються у своїх діях принципами чесної конкуренції, а схильні ретельно приховувати свої справжні наміри та цілі, використовуючи при цьому всі доступні засоби для отримання односторонніх переваг над своїми конкурентами, що є одним із факторів формування нерівності між учасниками економічних змагань і однією з причин деформації у функціонуванні ринкового механізму [6, с. 131–152].

Розвиток ринкового конкурентного змагання між суб'єктами економічної взаємодії закономірно породжує на певному етапі лідерів, які, за логікою речей, мають зацікавленість використовувати отримані ними переваги у своїх інтересах, крок за кроком завойовуючи собі монополне становище на ринку [8]. Перекося ринку, при детальнішому розгляді, виявляються об'єктивними ринковими закономірностями.

Ринку в сучасній економічній науці відведене гіперболізовано перебільшене значення як регулюючої та організуючої сили, через що на нього покладаються невиправдані надії, які він неспроможний задовольнити в силу відсутності у ньому властивостей, які на сьогодні прийнято йому приписувати [10, с. 411–412]. Ефект парейдольної ілюзії (парейдоля – «поруч», «відхилення»), який активно використовував у своїй мистецькій творчості нідерландський художник Мауріц Ешер, дозволяє краще зрозуміти деформації у сприйнятті сучасної економічної реальності. Зокрема, зміщення уваги з ринкового процесу на суб'єкти та об'єкти ринку дозволяє вийти з полону тверджень про безособовий характер цього механізму, перестати ігнорувати у процесі аналізу функціонування економіки інтереси учасників ринкової взаємодії та їх готовність діяти не за правилами, виписаними в економічній теорії, без чого неможливо адекватно розуміти економічну реальність. Якщо в економіці щось відбувається, якщо хтось збагачується, а хтось бідніє, десь розгортається бурхливий економічний розвиток, а десь – занепад і т.д., то ринкові закономірності завжди слід розглядати як похідні від дій конкретних суб'єктів ринку, які зумовлені їхнім прагненням реалізувати свої інтереси, часто у будь-якій доступній для них формі. Тому не «ціни зростають», а завжди хтось конкретно «підвищує ціни». Десуб'єктивізація процесів, які розвиваються в ринковій економіці, створює в суспільній свідомості ілюзію об'єктивності (справедливості) отримуваних результатів усіма учасниками ринкової взаємодії.

Суб'єктами ринкової взаємодії є економічні одиниці різної потужності та різних форм власності, а об'єктами, у свою чергу, – багатоманітні матеріальні й нематеріальні цінності. Суть ефекту парейдольної ілюзії, яка дозволяє зосереджувати увагу на ринковому механізмі та відволікати увагу від суб'єктів та об'єктів ринку, розкриває реформатор російської економіки Єгор Гайдар, який у своїй статті у «Московских новостях» за 8 жовтня 1989 року написав: «Ринкові відносини зовсім не є єдиними для всіх країн і народів ... ринок не дає відповіді на питання: хто має привласнювати результати виробництва ... Все залежить від розподілу власності та влади». Нав'язане українському суспільству у 90-ті роки ХХ ст. твердження, що ринок за своєю природою володіє здатністю породжувати постійний прогрес соціуму, загальний добробут, соціальну справедливість і т.д., не підтверджується світовою економічною практикою ні

XIX, ні XX, ні XXI століттях. Але незважаючи на те, що «невидима рука ринку» десятиліттями у різних країнах не забезпечує бажаного для суспільства результату, що можна трактувати і як негативні результати «експериментів» з цією системою організації економіки, в інформаційному середовищі абсолютно домінує ідея самоцінності ринкової системи та корисності максимальної лібералізації усіх процесів у ній. Вочевидь, домінування таких ідей у ЗМІ має відношення не до популяризації науково доведених фактів, а до пропаганди, в якій є зацікавлені суб'єкти.

Споживачі у більшості своїй звикли сприймати ринок через призму багатства вибору товарів і послуг, а також доступності для них цін на ці всі блага. У той же час ринок, з точки зору продавців, постає як змагання за кошти покупців, які, вочевидь, є в обмеженій кількості й на отримання яких є інші претенденти (конкуренти). У зв'язку з тим, що це змагання, то, як і в спорті чи в мистецьких конкурсах, воно має підпорядковуватися певним, чітко визначеним правилам та орієнтувати усіх учасників на досягнення чітко визначених результатів. Окрім того, необхідний контроль за дотриманням встановлених правил і застосування санкцій до їх порушників. Вочевидь, що єдиним суб'єктом, який міг би цю роль виконувати, може бути лише держава. Проте концепція ринкового механізму обґрунтовує необхідність керуватися діаметрально протилежними підходами, згідно з якими чим менше держава втручається у цю саморегулюючу систему, тим ефективнішою стає економіка. Дисонанс між негативною практикою, з одного боку, та наполегливим нав'язуванням суспільству хибних тверджень з іншого, свідчить про наявність чийхось великих корисливих інтересів. Усунення держави, як найпотужнішого суб'єкта, з процесу організації конкурентного змагання за кошти споживачів та створені сукупністю усіх членів соціуму активи позбавляє суспільство інструментів захисту своїх економічних інтересів і перетворює цю боротьбу, фактично, у бої без правил, в яких приречені на перемогу ті, хто найменше буде дотримуватися будь-яких правил, свідомо і цілеспрямовано працюючи над реалізацією своїх егоїстичних інтересів, при цьому часто за рахунок усіх інших.

Усунення держави спричиняє ситуацію, коли її місце починають займати найпотужніші недержавні суб'єкти економічної взаємодії, якими зуміли стати саме ті, хто найменше схильний дотримуватися будь-яких правил. В Україні ці суб'єкти отримали назву олігархи, а на міжнародній арені цю нішу зайняли транснаціональні компанії та міжнародні фінансові організації, в яких, при ретельному дослідженні, завжди можна виявити кінцевих вигодоотримувачів – певних фізичних осіб. Саме ці суб'єкти економічної взаємодії виявлялися протягом тривалого часу головними бенефіціарами вільних ринкових відносин. І якщо щодо транснаціональних компаній та міжнародних фінансових організацій в Україні ще немає однозначної точки зору, то відносно вітчизняних олігархів громадська думка в країні налаштована негативно. Однією з причин є всеосяжний контроль олігархами економічного, політичного життя в країні та її інформаційного простору.

Факти засвідчують, що користь від лібералізації ринків (усунення держави від втручання у їх функціонування) є, але не для всіх, не для більшості, а для абсолютної меншості, у чийх руках переважно зосереджені найбільші ресурси (владні, фінансові, майнові). Як наслідок, лібералізація ринків призводить до того, що багаті стають ще багатшими, а бідні ще біднішими, при цьому частка останніх постійно зростає.

Фактично все вказує на те, що пропаганда лібералізації ринків використовується в якості ефективних економічних стратегій досягнення власниками великого капіталу своїх цілей, які ставлять перед собою мету нових економічних завоювань і збільшення власного контролю над новими активами чи ресурсами. Це своєрідна форма ведення економічних війн, яку використовують економічні хижакі проти своїх менш потужних конкурентів з метою їх обеззброєння та нівелювання впливу держави в якості арбітра і

водночас своєрідного економічного поліцейського, що мав би вчасно ставити в рамки дозволеного тих, хто веде нечесну конкуренцію. Історія засвідчує: якщо вчасно не припинити зловживання в економіці, то активність її суб'єктів буде спрямовуватися на хрематистичні види діяльності, які дають більшу віддачу при менших затратах зусиль і ресурсів, метою яких буде виключно грошовий дохід будь-якою ціною, з одночасним спричиненням занепаду господарського комплексу, від якого залежить створення реального багатства суспільства [6, с. 813–814].

Вже на ранніх етапах становлення складних форм організації суспільства проявилось багато спільних рис у війн та торгівлі. Як одному, так і іншому виду діяльності завжди було притаманне панування, як головної рушійної сили, бажання усіх задіяних сторін отримувати для себе певні вигоди в умовах небезпеки втратити те, що є, а часто навіть власне життя [9, с. 133]. Сучасні підприємці часто проводять паралелі між веденням бізнесу та воєнними діями. І у XXI ст. бізнес сповнений небезпек, як і кілька століть тому, коли торговці могли бути пограбовані у дорозі й навіть загинути у сутичках із ласими на їх майно чи кошти нападниками. З цього приводу франко-швейцарський політичний діяч XVII–XVIII століть Бенжамен Констан підсумував: «Війна і торгівля – два шляхи до однієї цілі, яка полягає в оволодінні бажаним».

Підприємці націлені, у першу чергу, на отримання прибутків. При цьому бізнесом як процесом їх отримання не керують якісь незалежні від людської волі закони. Японський бізнесмен Коносуке Мацусіта обгрунтував суть підприємництва у фразі: «Бізнес – це війна, і всі закони війни поширюються на мистецтво ведення бізнесу». Цим видом діяльності займаються задля отримання прибутків, він не терпить сентиментів, у ньому слабким є місце і він потребує постійних жертв. Конкурентна боротьба – це подоба військових битв. Стратегічною метою кожної війни, зокрема економічної, є прагнення захопити нові ресурси (фінансові, майнові, владні). В унісон з цим, підприємці країн Азійсько-Тихоокеанського регіону зауважують, що воєнні повчання Сунь-Цзи, сформульовані ним у його праці «Мистецтво війни», є корисними у тому числі й для ведення бізнесу.

Одна з головних ідей книги Сунь-Цзи – важливість створення «туману» навколо власних дій, щоб вводити в оману своїх супротивників (в економіці – конкурентів, тих, за рахунок чийх коштів є плани отримати прибуток, контролюючих і регламентуючих структур (держави) тощо). Інтерпретація дій бізнес-структури в ідеалі має усіх дезорієнтовувати для підштовхування свого оточення до помилок і, врешті-решт, до поразок у змаганні за ресурси (фінансові, майнові, владні, позиційні). У сучасній економіці інформаційна політика бізнес-структур активно використовується саме для дезінформації. Одним із поширених явищ сучасності стали економічні війни, які супроводжуються зіштовхуванням інтересів суб'єктів економічної діяльності, що завершуються перемогою одних, які примножують свої ресурси (фінансові, майнові, владні, позиційні), і поразками інших, які несуть втрати.

Відповідно до пропагованих ідей вільного ринку, люди мають самі про себе турбуватися, ведучи конкурентне змагання між собою, а держава при цьому має не втручатись у нього. Фактично, така економічна політика породжує ситуацію «війну всіх проти всіх» [3, с. 107–108].

Підприємець з Франції Мішель Пєбро дійшов висновку, якщо суб'єкти економічної діяльності значно відрізняються у рівні свого технологічного розвитку або ж надто різною величиною капіталу не будуть рівноправними на ринку, то вільна торгівля призведе до підкорення економічно сильними слабких, доведення їх до банкрутства, перерозподілу доходів, майна та активів на користь потужніших учасників ринкових змагань, сприяючи наростанню соціальних контрастів.

Результати функціонування лібералізованої ринкової економіки яскраво продемонстрували, що вона особливо сприяє наростанню соціальних контрастів, загострює суспільні суперечності, породжує катаклізми, при цьому прогрес абсолютно підпорядкований інтересам вузького кола осіб, які концентрують у своїх руках найбільші активи. Професор Іллінойського університету Роберт Макчесні охарактеризував таку систему організації економіки наступним чином: «Неолібералізм – це політика, за допомогою якої відносно невелика група людей, керуючись власними приватними інтересами, здатна поставити під свій контроль більшу частину соціального життя, до того ж вона використовує цей контроль з метою збільшення своєї особистої користі».

Американський вчений Ноам Хомський доводить, що утвердження принципів нерегульованого ринку використовується більш розвиненими державами й транснаціональними компаніями для підпорядкування економік менш розвинених держав [11].

Канадо-американський вчений Джон Кеннет Гелбрейт у результаті своїх досліджень звернув увагу на негативний вплив вільного (стихійного) ринку на результативність науково-технічного прогресу. Вчений виявив, що через нездатність науки й техніки в умовах хаотичної ринкової стихії розвиватися, великі корпорації не можуть підтримувати власну конкурентоспроможність, що несе загрозу не лише окремим суб'єктам економічної діяльності, але й усьому суспільству та його перспективам. Економічна практика довела необхідність переходу великих корпорацій від рефлекторного реагування на постійні зміни ринкової ситуації до планування, яке на певному етапі розвитку замінює ринок як головну організуючу та регулюючу силу економіки [2].

Американець Джозеф Стігліц та китаєць Джастін Іфу Лін у спільній праці «Революція промислової політики: роль уряду за рамками ідеології» підсумували: «Сліпа віра в магичні чесноти ринкових сил ... спростована глобальною рецесією й необхідністю введення з боку урядів швидких заходів реагування для подолання кризи».

Ідея, що держава – це економічно неефективна структура, втручання якої може приносити лише шкоду, є міфом, який на сьогодні поширюється тими, хто зацікавлений у веденні нечесної конкуренції чи навіть з метою перепідпорядкування інститутів держави інтересам найбільших учасників економічних змагань. Контрольовані великим бізнесом ЗМІ, комерціалізована сфера культури, підпорядкована інтересам великих грошей освіта цілеспрямовано формують у свідомості мас хибні ілюзії, які водночас здатні приносити значні дивіденди замовникам різного роду дезінформації. Вільні ринкові відносини у різних країнах світу ставали причиною не лише наростання соціальних контрастів, деградації природного середовища, підвищення нестійкості національних економік, але часто ставали причиною соціальних потрясінь і встановлення диктатур. Владні інститути держави насправді відіграють дуже важливу і конструктивну роль в економіці навіть найбільш лібералізованих економік.

Згідно з аргументами австрійського вченого Фрідріха Гаєка не слід витратити час на систематизацією законів функціонування ринку, оскільки в реальності у ньому переважає випадковість. Орієнтація на ринок, як на інструмент забезпечення саморегулювання економіки, у практиці життя породжує панування спонтанності та рефлексивного реагування на безперервно змінювані обставини [10, с. 300]. Вочевидь, що броунівська динаміка різномірних економічних одиниць потребує опанування свідомою волею, яка здатна визначити осмислену стратегію і матиме достатні засоби для спрямування активності незалежних структур для досягнення важливих суспільних цілей.

Здатність ринку до самоорганізації не підтверджується практикою. Ринок сам по собі не здатний самотійно долати системні кризи у фінансовій, господарській чи інституційній сферах. Для вирішення складних комплексних проблем в економіці необхідне свідоме, цілеспрямоване втручання державних інститутів у процеси, які в ній розвиваються.

Лібералізована ринкова економіка з найефективнішим бізнесом не забезпечує справедливого розподілу вироблених благ, не вирішує проблему криміналізації бізнесу, не запобігає поглибленню злиднів, депопуляції тощо [1, с. 41–42].

Наростання економічних проблем у багатьох країнах світу з часом спричинили радикальне переосмислення ролі держави та її інститутів у забезпеченні ефективної організації й злагодженого функціонування ринкової економіки, забезпечення модернізації господарського комплексу і соціальних гарантій для вразливих верств суспільства.

Протягом усього ХІХ і на початку ХХ століть «невидима рука ринку» абсолютно панувала в країнах, де утверджувалися капіталістичні відносини. Ситуація у країнах, які на сьогодні називають розвиненими почала змінюватися з 30-их років, значною мірою під впливом потрясінь загальносвітової економічної кризи, що розпочалася у 1929 році і тривала майже до кінця 30-их років, увійшовши в історію під назвою «Велика Депресія». Лише масштабне включення держави в економічне життя, у першу чергу, спрямоване на впорядкування правил, які помітно обмежували сваволлю великого бізнесу, керованого жадобою надприбутків, дозволило нормалізувати функціонування господарського комплексу країн, встановити соціальні гарантії для населення і знизити соціальну напругу в суспільстві.

Успішне переформатування організації ринкової економіки у провідних західних країнах у ХХ ст. дозволило сформувати в них потужний середній клас, засвідчило, що не місця, процеси чи стихії щось самі по собі породжують, а суб'єкти, які володіють свободою волі, засобами прийняття рішень і здатністю діяти, масштаби впливу яких визначаються величиною чи вагомістю ресурсів (у першу чергу, капіталом), якими вони володіють, та ефективністю інститутів, відповідальних за управління, координацію та синхронізацію дій великої кількості суб'єктів.

Результативні трансформації в організації економіки в країнах Заходу за останнє століття засвідчили, що у центрі уваги вивчення економіки як суспільної науки мають бути, у першу чергу, люди та мотиви їх діяльності, що часто випадає з поля зору дослідників. Ігнорування в аналізі особистих мотивів конкретних учасників ринкових змагань, особливо тих, що володіють вагомими ресурсами (владними, фінансовими, майновими), здатне суттєво спотворювати розуміння економічної реальності.

Досвід багатьох країн засвідчує, що успіхів у своєму економічному розвитку досягали лише там, де інститути держав реалізовували комплексну стратегію сприяння вітчизняним суб'єктам економічної діяльності в максимізації доходів на ринках інших країн та цілеспрямовану, повсякчасну роботу, спрямовану на техніко-технологічну модернізацію національної економіки. Техніко-технологічні трансформації та інновації, які реалізуються в рамках продуманих державних стратегій, вирішальним чином забезпечують модернізаційні процеси, без організуючої й спрямовуючої діяльності яких ринок сам по собі не дає суспільству бажаних позитивних результатів в економіці.

Британська держава як головний апологет лібералізації економіки не просто не була стороннім спостерігачем процесів, які розвивались у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, а фактично створила передумови для першої промислової революції, яка відбулася саме у цій країні завдяки формуванню об'єднання в єдиний взаємодіючий комплекс науки і техніки, що запропонував Френсіс Бекон ще у ХVІІ ст.

Успішно функціонує корпоративна модель у скандинавських країнах та Японії, в основі якої лежить принцип активної участі інститутів держави в регулюванні як соціальних, так і економічних відносин у суспільстві. Добре себе зарекомендувала соціально-ринкова модель функціонування економіки в Німеччині, яка хоч і допускає лібералізм в економіці, проте за рахунок високих податків згладжує соціальні протиріччя. Модель «дирижизму» у Франції, у свою чергу, орієнтує на створення

значного державного сектора у приватно-капіталістичній економіці, що позитивно позначилося на економічних результатах у цій країні.

Інформаційна революція відбулась у США за активної участі державних інститутів цієї країни і відбувалась вирішальним чином на основі високого рівня ефективності інституційних механізмів у цій країні. Саме завдяки злагодженим діям інститутів американської держави, що організували на високому рівні систему кредитування інновацій, було забезпечено фінансування ринків новітніх технологій, синхронізовано дії креативних вчених, місцевих органів влади, підприємців, а також надано державні гарантії закупівлі якісно нової інноваційної продукції. На початках свого становлення електронна промисловість США змогла вижити і встати на ноги вирішальним чином завдяки замовленням міністерства оборони Сполучених Штатів [5]. Здійснювали активну протекціоністську політику Японія і Республіка Корея задля створення високотехнологічних галузей у своїх країнах. Значних економічних успіхів за останні десятиліття зумів досягти Китай завдяки вмілому поєднанню планових, командних методів управління економікою керівними органами держави на макrorівні й ринкових механізмів – на мікрорівні.

Техніко-технологічні інновації, у тому числі в недержавному секторі економічно успішних країн, підпорядковані довготривалим стратегіям держав, які зорієнтовані на стимулювання чітко визначених наукових напрямків досліджень та розроблення технологій, від яких залежить темп модернізації економіки. Моделі функціонування технологічних інновацій у різних успішних країнах відрізняються між собою, однак у всіх у них позитивні результати завжди досягалися, завдячуючи безпосередній участі держави. Креативні творчі особистості незважаючи на геніальність своїх ідей, не здатні втілювати їх без державного фінансування задумів учених.

На сьогодні в економічно найбільш успішних країнах ринок охоплює менше половини усіх трансакцій, при цьому в тому сегменті де ринок функціонує, процес формування цін не є стихійним. У розвинених країнах ліву частку трансакцій здійснюють всередині державних структурних підрозділів та великих компаній. Інша значна частина трансакцій відбувається на базі довготривалих контрактів між суб'єктами економічної діяльності. При цьому безпосередньо там, де ринок у цих країнах функціонує, процес ціноутворення є регламентований, для забезпечення чого активно використовують найрізноманітніші санкції до порушників. Ринкова конкуренція на світових ринках проявляє всі ознаки керованого процесу з боку її найбільших учасників.

Ринкова економіка не здатна ефективно функціонувати без адекватної вимогам сучасності інституційної інфраструктури, яка має включати в себе законодавчу базу, відлагоджені процедури вирішення суперечностей і встановлення відповідальності, визначення прав та обов'язків учасників економічної взаємодії тощо. Ринок не може підміняти інститути держави, оскільки володіє обмеженими можливостями [5, с. 151]. Ринок здатний реагувати на проблеми, що виникають, і то часто з запізненням, але не здатний їх передбачати й запобігати їм. Ринок реагує на проблеми, породжені процесами, що виникли у минулому, але не здатний формувати проекти майбутнього й реалізовувати масштабні стратегії [4, с. 433–438].

Без організуючої, регулюючої, спрямовуючої, координуючої, синхронізуючої ролі інститутів держави ринок набуває рис некерованої стихії, в якій отримують односторонні переваги, досягаючи концентрації у своїх руках все більшої кількості ресурсів (владних, фінансових, майнових) лише ті, хто усвідомлено і цілеспрямовано діє, має далекосяжні стратегії, більш потужні інструменти їх реалізації та готовність реалізовувати свої інтереси на межі допустимого. Чим менше на ринку держави, тим ширші межі допустимості для учасників економічних змагань, апетити яких можуть

обмежувати лише їх конкуренти зі співмірними ресурсами, амбіціями й готовністю переступати за рамки усталених у суспільстві норм.

Саме інститути держави мають визначати «правила гри», забезпечуючи структурування взаємодії між суб'єктами економічної діяльності у процесі економічного обміну між ними. Основна функція державних інститутів має полягати в інтеграції всієї організаційної системи суспільства задля забезпечення координації та синхронізації функціонування й розвитку національної економіки та суспільства [7].

Діючи в суспільстві інститути та інституції в ідеалі мали б усі разом формувати взаємодіючу комплементарну цілісну систему, проте в реальності між її окремими складовими часто формується дисонанс, коли цілі чи способи їх досягнення одних суперечать цілям чи уявленням про прийнятність таких дій інших. Ринок, який націлює суб'єктів економічної діяльності на максимізацію грошових доходів, потреба забезпечувати соціальні гарантії для усіх членів суспільства з боку держави потребує збалансування та вольового врегулювання.

Висновки. Для забезпечення ефективності економіки вкрай важливим є зміни системоформуючих принципів і переходу до: визначення інститутів держави як її головної організуючої сили, а не ринку; активна участь держави у розподілі вироблених благ, а не покладання виключно на ринкові механізми; орієнтація у розвитку економіки на продумані державні стратегії, а не на пасивно-очікувані рефлексорні реакції на динаміку змін на ринку; встановлення чітко окреслених правил реалізації економічними одиницями своїх інтересів і контроль за їх дотриманням з боку держави, а не панування позалаштункових тіньових схем; встановлення пріоритету розвитку виробництва, а не орієнтації на максимізацію грошових доходів, що формує підґрунтя для хрематистичних видів діяльності, які є головною причиною наростання соціальних контрастів. Окрім того, інститути держави повинні визначати пріоритетні для суспільства цілі та сфери, що потребують розвитку, реалізація яких має стимулюватись і заохочуватись через пільгові оподаткування й кредитування, а також інші форми зацікавлення в реалізації суб'єктами економічної діяльності найкорисніших для соціуму напрямків діяльності чи впровадження в життя проектів.

Доцільним є подальше вивчення питань, що стосуються з'ясування, які саме сфери економіки потребують більшої дерегуляції, а які – більшого контролю з боку держави, а також визначення у кожному конкретному випадку форм і способів впливу з боку органів політичної влади на процеси, що впливають на функціонування та розвиток народного господарства та його окремих складових.

Conclusions. In order to ensure the efficiency of economy it is very important to change the system-forming principles and the transition to: the determination of state institutions as its main organizing force, not the market; active participation of the state in the distribution of goods produced, rather than relying solely on market mechanisms; focus in economic development on well-thought-out state strategies, rather than on passively expected reflective reactions to the dynamics of changes in the market; establishment of clearly defined rules for the realization of economic units of their interests and control over their observance by the state, rather than the dominance of off-screen shadow schemes; establishment of the priority of production development, rather than focusing on maximizing monetary income, which forms the basis for chrematistic activities, which are the main reason for the growth of social contrasts. In addition, state institutions should identify priority goals for society and areas requiring development, the implementation of which should be stimulated and encouraged through preferential taxation and lending, as well as other forms of interest in the implementation of the most useful for society areas of activity or implementation of projects by economic entities.

It is reasonable to carry out further investigation of the problems related to the determination of the economy areas which require more deregulation and more control by the

state, as well as determination of the forms and ways of political authorities influence on the processes affecting the functioning and development of the national economy and its individual components in each case.

Список використаної літератури

1. Андрушків Богдан, Грушко Віктор. Зміни парадигм розвитку економіки, панівних форм капіталу та нові виклики сучасних трансформацій. Соціально-економічні проблеми і держава. 2020. Вип. 2 (23). С. 34–45. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20abmvst.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.02.034>
2. Гэлбрейт, Джон Кеннет. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976. 405 с.
3. Де Сото Ернандо Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. К.: Наш формат, 2017. 232 с.
4. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація. К.: Книга, 2007. 528 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
6. Катасонов В. Ю. Капитализм. История и идеология денежной цивилизации. М.: Институт русской цивилизации, 2013. 1072 с.
7. Малий І. Й., Диба М. І., Галабурда М. К. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія. К.: КНЕУ, 2005. 358 с.
8. Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики. М.: Ин-т Гайдара, 2014. 567 с.
9. Фергюсон Ніл. Еволюція грошей. Фінансова історія світу. К.: Наш формат. 2017. 384 с.
10. Харарі Ювал Ной Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля. 2018. 544 с.
11. Хомский Н. Прибыль на людях: Неoliberalизм и мировой порядок. М.: Праксис, 2002. 248 с.

References

1. Andrushkiv, B. & Grushko, V. (2020) Zminy paradyhm rozvytku ekonomiky, panivnykh form kapitalu ta novi vyklyky suchasnykh transformatsii [Changes in the economic development paradigms, dominant forms of capital and new challenges of modern transformations]. *Sotsialnoekonomichni problemy i derzhava* [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 23. No. 2. P. 34–45. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2020/20abmvst.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2020.02.034>
2. John Kenneth Galbraith (1976) *Ekonomicheskkiye teorii i tseli obshchestva* [Economic theories and goals of society]. М.: Progress. [In Russian].
3. De Soto Ernando (2017) *Zahadka kapitalu: Chomu kapitalizm peremahaie na Zakhodi i nide bilshe* [The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else]. Kyiv: Our format. [In Ukrainian].
4. Ilin, V. V. (2007) *Finansova tsyvilizatsiia* [Financial civilization]. Kyiv: Book. [In Ukrainian].
5. Kastel's, Manuel (2000) *Informacionnaâ epoha: ekonomika, obshestvo i kul'tura* [The Information Age: Economy; Society and Culture]. Moscow: GUVŠĖ. [In Russian].
6. Katasonov, V. Ju. (2013) *Kapitalizm. Istorija i ideologija denezhnoj civilizacii* [Capitalism. History and ideology of monetary civilization]. Moscow: Institute of Russian Civilization. [In Russian].
7. Malii I. Y., Dyba M. I., Halaburda M. K. (2005) *Derzhava i rynek: filosofiiia vzaiemodii: Monohrafiia*. [State and market: philosophy of interaction: Monograph]. К.: KNEU. [In Ukrainian].
8. Dani Rodrik (2014) *Paradoks globalizatsii: demokratiya i budushcheye mirovoy ekonomiki* [The Globalization Paradox]. М.: In-t Gaydara. [In Russian].
9. Ferhiuson, Nil (2017) *Evoliutsiia hroshei. Finansova istoriia svitu* [The Ascent of Money. Financial History of the World]. Kyiv: Our format. [In Ukrainian].
10. Kharari Yuval Noi (2018) *Liudyna rozumna. Istoriiia liudstva vid mynuloho do maibutnoho* [Sapiens: A Brief History of Humankind]. Kharkiv: Family Leisure Club. [In Ukrainian].
11. Khomskiy Noam (2002) *Pribyl na lyudyakh: Neoliberalizm i mirovoy poryadok* [Profit in People: Neoliberalism and World Order]. М.: Praksis. [In Russian].